

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Open Access Refereed e-Journal & Indexed
International Refereed Journal

ISSN
2687-5640

2020 Haziran / June
Cilt / Vol: 4
Sayı / Issue: 4

PREMIUM SOSYAL BİLİMLER E-DERGİSİ

Açık Erişim ve Dizinli e-Dergi

Uluslararası Hakemli Dergi

Bilim dünyasının değerli insanları,

(PEJOSS) Dergisi; bilimsel yöntemlerle üretilmiş ve sağlam teorik temellere dayalı bilgilerin sosyal ve beşeri bilimlerle ilgili sorunsallara çözüm üretmek ve yeni yaklaşımları tanıtarak katkı sağlamak amacıyla 2017 yılında yayın hayatına başlamış açık erişime sahip uluslararası, hakemli e-dergi; ayrıca akademik yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği sosyal bilim platformudur.

PEJOSS'da alanında etki sağlayacak ulusal ve uluslararası portreler, güncel meseleler ve makaleler yer almaktadır. Sizlerin de özverili çalışmaları ve desteği ile PEJOSS dergisinin dördüncü sayısı ile huzurlarınızdayız. Göstermiş olduğunuz ilgi, değerli katılım ve katkılarınızdan dolayı minnettarız. Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, PEJOSS ailesi olarak sizinle birlikte çalışmanın gurunu yaşamaktayız. Dünya genelinde ülkelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamlarını alt üst eden ve insanlık tarihinin en zorlu dönemlerinden birisinin yaşandığı şu sıralarda bilime ve insanlığa katkı sağlayan bilim dünyasının siz değerli üyelerine teşekkürü borç bilmekteyiz. Bilim dünyasının siz değerli üyelerini yayın, danışma ve hakem kurulu ile yazar olarak yanımızda görmek; ayrıca görüş ve önerilerinizle bizleri en mükemmele ulaştırma noktasında yönlendirmeniz bizlere daha da güç katmaktadır. Bu bağlamda;

Kuruluş aşamasından bu yana PEJOSS ailesi mensubu olarak emek veren dergi yönetim kurulundaki değerli hocalarımıza,

Gerek yurt içi, gerekse yurtdışından bizleri kırmayarak, danışma, yayın ve hakem kurulunda yer alan ve uzmanlık alanları ile bizlere katkı sağlayan kıymetli hocalarımıza, talep ve önerileri ile sosyal bilimlerin farklı disiplinlerde görev yapan akademik camia mensubu tüm mesai arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

PEJOSS Dergisi olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı şimdiden teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. İhsan KALENEROĞLU
Editör

JENERİK / GENERIC PAGE

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (PEJOSS) uluslararası hakemli bir dergi olup Haziran 2020 tarihinden itibaren ayda bir yayınlanacaktır.

PEJOSS Dergisi, sosyal bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayımlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirimleri de yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanması için PEJOSS Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

PEJOSS Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlayabilir. PEJOSS Dergisi'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

PEJOSS Dergisi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça vb. dillerden gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT	Yozgat Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat TUNCER	Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Haluk DUMAN	Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aydoğan SOYGÜDEN	Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ayten MEHDİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi / AZERBAIJAN
Doç. Dr. Besa Havziu İSMAILİ	Sate University of Tetova / MAKEDONIA
Doç. Dr. Deniz DEMİRARSLAN	Kocaeli Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emine ERATAY	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Fethi KAYALAR	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan LÖK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Hüseyin Bülent AKDENİZ	Anadolu Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Morsheda HASSAN	Grambling State University / USA
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KALYON	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Berna TURAK KAPLAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Furat AKDEMİR	Düzce Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Melda Medine SUNAY	Bursa Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Özgül UYAN	İstanbul Aydın Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü GEZER	Haliç Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin TAN	Trakya Üniversitesi / TÜRKİYE

İNDEKSLER / INDEXED & IN LISTED

KİL TABLETLER ve PLASTİK UNSURLAR

ÖZET

Yazının; ilkel toplumların tecrübe ve deneyimleri sonucu elde ettikleri bilginin, gelecek toplumlara aktarılmasında önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Tarih öncesi dönemlerde bulunması, tabletlere kazınması ve bunların günümüze kadar ulaşması insanlık için değerli bir buluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazının ilk biçimi olarak kabul edilen kil tabletler, yine kilden üretilen saklama kaplarına yani zarflara konarak mühürlenmiştir. Toplumlar geliştikçe, yazının şekli ve yazıldığı araçlar da değişim göstermektedir. Örneğin; ilkel toplumlarda kilden üretilmiş küçük nesnelere (tabletlar) yazı yazılırken, modern toplumlarda parşömen ve kâğıt gibi nesnelar kullanılmıştır.

Yazının ilk doğuşu, M.Ö. 3500 yıl öncesine dayanmaktadır. Simgeler yardımıyla bilgilerin aktarılması Mezopotamya başta olmak üzere, zamanla dünyanın dört bir tarafına yayılmıştır. Bu çalışmada, malzemesi kil olan kil tabletler, plastik unsurlar açısından ele alınmıştır. Araştırma basılı ve dijital kaynaklar taranarak desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazısı, Kil Tablet, Seramik, Sanat.

CLAY TABLETS and PLASTIC ELEMENTS

ABSTRACT

It is known that writing is an important tool in transferring the knowledge gained as a result of the experiences and experiences of primitive societies to future societies. It is a valuable invention for humanity that it was found in prehistoric times, engraved on tablets and their reach to the present day. Clay tablets, which are accepted as the first form of the article, are also sealed by placing them in envelopes made of clay. As societies evolve, the form of writing and the means by which it is written vary. For example; In primitive societies, writing on small objects (tablets) made of clay, objects such as parchment and paper were used in modern societies.

The first birth of the article, BC. It dates back to 3500 years. The transfer of information with the help of symbols has spread all over the world, especially in Mesopotamia. In this study, clay tablets, the material of which is clay, are considered in terms of plastic elements. The research was supported by scanning printed and digital sources.

Keywords: Cuneiform, Clay Tablet, Ceramic, Art.

1. GİRİŞ

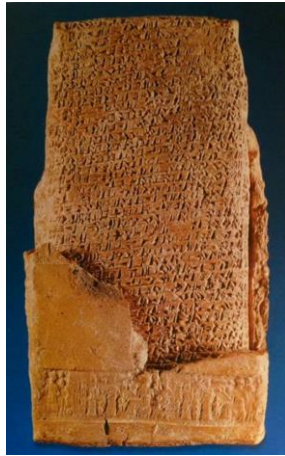
Yazının icat edilmesi, insanlık tarihi açısından büyük bir devrim niteliğindedir. Sözlü ifade, yazı kadar kalıcı olamamıştır. Bu sebeple, iletişimin kalıcılığının kanıtı olan yazı vasıtasıyla, yakın tarihe kadar ulaşmış nice kültürlerle şahit olunabilmektedir. Yazının gelişmesinin kültürel ve ekonomik gelişim gösteren kültürlerin var olan kayıt sisteminin yetersiz kalması sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir. Toplumların ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, kültürel birikimlerin gelecek nesillere iletilebilmesi için bir araç görevi de üstlendiği söylenebilir.

İnsanoğlunun önemli buluşlarından olmasının yanı sıra, tarihin bilinmeyen zaman ve olaylarını, bilgi birikimleri, insanlığın geçmişteki kültür ve medeniyetleri öğrenebilmesi de yazı sayesinde olmuştur. Dolayısıyla da insanoğlu bu bilgi ve kültürlerden faydalanarak geleceğe yön verebilmektedir (Özbay, 2005, s.73).

Görsel, sözel ve yazılı anlatım dilleri insanın kendini ifade edebilmesi noktasında, birbirinden farklı amaçlar doğrultusunda ayrı ayrı yahut birlikte kullanılarak gelişmekte ve sanatsal boyutlar kazanmaktadır. Simgesel anlatım, günümüzde olduğu gibi ilkel dönemlerde de bir çeşit işaret dili olarak kullanılmaktadır (Gökbulut, 2018, s.85). Sanatçının kendini ifade edebilmesi için, yer, mekân ve malzeme gibi engel teşkil eden sorunlardan kurtulması gerekmektedir (Bulut, 2018, s.72). Binlerce yıl bozulmadan bugüne kadar ulaşmış seramikler ve üzerlerindeki yazı, resim ve semboller ile geçmiş uygarlıkların yaşam tarzları ve kültürleri hakkında bilgi vermekte, tarihin sırlarının çözülmesine olanak tanıyabilmektedir (Okumuş, 2017, s.2).

Sümerler M.Ö. 3000 yıl evvelki zamanlarda Irak'ın güneyine yerleşmiş küçük bir kavimdir (Landsberger, 1943, s.89). Kılıç'a göre (2009: 124); ilk yazı şekli, Eski Ön Asya dünyasında oluşan "Sümer Çivi Yazısı"dır. Daha sonraları ikinci bir yazı türü olan "Hiyeroglif Yazısı" Anadolu'da icat edilmiştir. Her iki yazı türü için de kaya, taş, kil gibi birçok malzeme türü kullanılmaktadır. İnsanlığın ilk yazısı olan çivi yazısı, M.Ö. 3200'lerde Güney Mezopotamya'da, tamamen ekonomik ihtiyaçları karşılamak maksatlı, Sümerliler tarafından icat edilmiş ve diğer yazı türleri gibi, belirli bir amacın anlatılması ve çeşitli maddelerin tanıtılması amacıyla kullanılması aşamasından sonra, yazının şekil haline dönüşmesi, fikir yazısı (İdeografi), diğer bir tanımla resim yazısı (Piktografi) ve fikir yazısından hece yazısına geçiş, şeklinde bir gelişme ve sadeleşme gibi aşamalardan geçtiği bilinmektedir.

Donbaz'a göre (2001:17); çivi yazısının icadı, M.Ö. 4 bin yılına kadar ulaşmaktadır. Kağıt ve parşömenin henüz icat edilmediği bir dönemde, Sümerlerin keşfi olarak bilinmektedir. Çivi yazısı denmesinin sebebi ise, harf başlarının çiviye benzemesinden ötürüdür. Yaş kil üzerine üçgen uçlu çiviye benzer bir kamışla, daha sonra madeni bir uç ile yazıldığı ve işaretlerin çiviye benzemesi nedeniyle çivi yazısı olarak isimlendirilmiştir. Yazının dili Sümerce olduğu için de Sümerler tarafından keşfedildiği düşünülmektedir (Memiş, 2009, s.46).

Resim 1: Pişmiş Kil Tablet ve Zarfı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Kültepe, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Ankara

Kaynak: URL 1

Yazı; Fırat ve Dicle ırmakları arasında kalan Mezopotamya topraklarında, ticaretin büyümesiyle gelişmiş ve M.Ö. 8000’li yıllarda çiftçilerin alış-veriş kayıtlarının tutulabilmesi için yapılmış, kilden üretilmiş, küçük nesnelere üzerinde görülmektedir (Gaur, 2004, s.4). Tüm bu yazışmaların, kalıcı olan kil tabletlere şahitler eşliğinde yazıldıkları bilinmektedir. Tablette yazı yazacak kısım kalmazsa, ek yapılarak yine kil ile zarf yapılmış, zarf üzerine konunun geniş bir özeti yahut tamamı ve tanıkların adı yazılıp, mühürleri basılmaktadır (Res.2). Taraflar arasında anlaşmazlık çıkma durumunda yetkili kişiler tarafından zarf açılarak, metne göre işlem yapıldığı bilinmektedir (Karasu, 2006, s.48). Tabletler, güvenlik önlemleri nedeniyle zarflanıp, daha sonra üzerlerine mühür basılmaktadır. Özellikle siyasi ya da ticari konulu tabletler bu kategoriye girmektedir. Zarfın üzerine tablette işlenen konu ile ilgili yazı bulunmaktadır.

İnsanlık tarihinde hiçbir kültür ve medeniyet değişime uğramadan kalmadığı gibi, etkilenme ve çeşitli alışverişler yaşayıp, kendi karakterleri ve kültür kodlarını oluşturmaktadır (Özkeçeci, 2010, s.667). Yazının Anadolu’ya girmesinin önemli bir gelişme olduğu ve bu gelişmelerin M.Ö. 2 bin yıllarında Mezopotamya’daki Eski Asur devletinin kurduğu bir ticaret sistemi ile beraberinde Anadolu’ya yabancı olan dillerini, çivi yazılarını ve silindir mühür geleneğini getirdikleri bilinmektedir (Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu, s.89).

Alpaslan’a göre (2009: 62); Eski Babil ve Eski Asur dönemleri zarfları, üzerlerinde yazan kişinin ismi ve imzası yerine geçen mühür baskısı bulunduğu için, bugünkü zarf kullanımına benzerlik göstermektedir. Bu tür zarflı tabletlerin en iyi örnekleri Asur Ticaret Kolonilerinin Anadolu’daki merkezi olan Kayseri yakınlarındaki Kültepe’deki Kanış Karum olduğu bilinmektedir.

Resim 2: Açılmamış Mühürlü Zarf, Kaneş Kralı İnar ile Mama Ülkesi Kralı Hurmeli Arasında İmzalanan, Satılan Ev ve arazilerle İlgili Önemli Bir Sözleşme

Kaynak: Donbaz, 2001, s.25

Mezopotamya sanatı, yaşam alanını yorumlayan insan hayatının devamlılığını sağlayabilmek için doğayla iç içe olmak zorundadır ve bu yüzden de sanatının doğa olduğu bilinmektedir. Kil tabletlerin oluşturulma sebebinin, gereksinimlerin karşılanma ihtiyacından olduğu düşünülmektedir. Tamamıyla kayıt sisteminin harekete geçirilme isteği ile yapılmış kil tabletleri, sanatsal bir bakış açısıyla irdelenebilmesi düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı; plastik unsurlar açısından ele alınacak olan kil tabletler ve yazıdır. Yazının tarih öncesi dönemlerde yer aldığı kil tablet yüzeylerindeki uygulamalarından günümüze kadar olan gelişim süreci ile simgesel bir oluşum aracı ve dili oluşturmanın görsel bir ifadesi olarak, sanat alanındaki kullanım örnekleri ile sınırlandırılacaktır. Araştırma yazılı ve görsel kaynak taramaları ile yurt içi ve yurt dışı müzelerinde araştırma yapılarak web sitelerinde yapılan araştırma taramaları ile desteklenecektir.

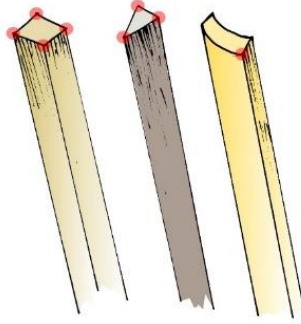
2. KİL TABLETLER

Kil tabletler dışında erken dönemlerde ahşap ve taş gibi başka malzemeler de kullanılmış ve üzerlerine yazı yazıldığı bilinmektedir. Kaya üzerine veya bir taş kütle üzerine yazı yazılmış olsa da kilin yumuşak yapısından ötürü daha çok tercih edildiği bilinmektedir. Altıncılık’a göre (2018: 2798); dönemin ve amacın gerektirdiği ölçüde farklı malzeme ve dokularla farklı estetik etkiler yaratarak rafine tasarımlar oluşturulmaktadır.

Alternatif malzeme arayışlarının günümüz çağdaş sanatında olduğu gibi geçmişte de varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Kil yüzeyine yazı yazılabilmesi için deri sertliğine gelmesi gerekmektedir. Bu uygun kıvama geldikten sonra, ince uçlu ahşap bir alet yardımı ile yazı yazılabilmektedir.

Kilin üzerine çiviye benzer işaretleri bırakılabilmesini sağlayan yazı aletine ise, *stylus* adı verilmekte ve metinlerde GI É.DUB.BA ya da GI É T UP-PI olarak geçmektedir. *Stylus*'lar kamış, kemik veya fildişinden yapılmış, uçları düz, yuvarlak ya da üçgen şekilde kesilmiş kalemlerdir (Res.3). Yuvarlak *stylus*'lar, ilk tablet örneklerinde sayıların yazımı için kullanılmışlardır (Alpaslan, 2009, s.61). Batı dillerindeki «style/stil» kelimelerinin kaynağı Yunanca «stulos» (sütun, direk)'a dayanmaktadır. Latincedeki kullanım şekli olan «stilus» (balmumundan yapılmış yazı levhalarına, yazı yazmak üzere kullanılan sivri uçlu çubuğa verilen ad) zamanla; yazma, konuşma ve bir işi yapma tarzını anlatan bir kelime olmuştur (Mülayim, 1984, s.101).

Resim 3: Stylus Örnekleri (Kırmızı Daireler İz Çıkarabilmek İçin İlgili Alanları Göstermektedir) **Kaynak:** URL 2

Dikey, yatay ve eğik olmak üzere üç farklı işaret türü bilinmektedir. Çivi yazısı soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır. Tablet yazılma işlemine geçilmeden önce, sütunlara ayrılmaktadır. Burada önemli olan, tablette boş yer bırakmadan yazının yazılabilesidir.

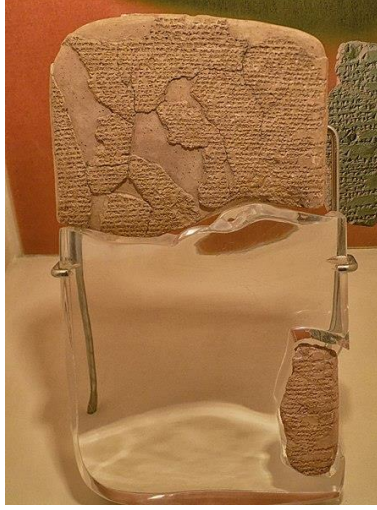
Yazının yazılacağı tablet, sütun ve paragraflara ayrıldıktan sonra yazılmaya karar verilmiş metin yazılmaya başlanmaktadır. Sütunlara ayrılmış olan ön yüz dolduğunda, birinci sütundan ikinciye, daha sonra üçüncü sütuna geçilmektedir. Ne kadar sütuna ayrılmışsa, kâtip bunları sırasıyla doldurup tamamladığında, tableti aşağıdan yukarıya doğru ters çevirerek, en son yazı yazdığı sütuna denk gelecek şekilde arka yüzdeki sağ sütundan yazmaya devam etmektedir. Bu durumda kâtip arka yüzün sağ sütunundan yazmaya sola doğru ilerlemektedir (Donbaz, 2001, s.17).

Kil tabletler bazen birkaç satır bazen de birçok yazı satırından meydana gelmektedir. Yüzey üzerine yazı yazıldıktan sonra yeterli oranda kurumaması sağlandığında, ateşte pişirimi yapılmaktadır. Yapılan bu işlem sayesinde sağlanan bu mukavemetten ötürü, binlerce kil tablet bugüne kadar korunabilmektedir. Üzerinde yer alan bilgi ve detaylar, hangi dönemde yapıldığı konusunda ışık tutmaktadır.

Şu ana kadar tespit edilen kil tabletler üzerinde Sümerce, Akkadca, Eblaca, Elamca, Hurrice, Urartuca, Ugarit Dili ve Eski Persçe gibi dillerde çivi yazısı kullanılmıştır (Alpaslan, 2009, s.63- 67). Sümerlerde ilk çivi yazısı, Akadlar, Elamlar, Asur ve Babilliler gibi uygarlıklar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda Hitit ve Urartular tarafından söz konusu çivi yazısı benimsenmiş ve kullanılmıştır. Özkan'a göre (2017:174); müzelerdeki tabletlerin devirlerine bakıldığında Geç Uruk Çağından M.Ö. 72 yılına kadar uzanmaktadır. Sümerce, Akkadca, Babilce, Asurca, Hititçe, Urartuca, Eski Persçe gibi dillerde yazılmışlardır. Anadolu ve Mezopotamya tarihi ve kültürü hakkındaki zengin bilgiye ulaşmamızın, bu tabletlerin okunabilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

Tarihi çağlar, yazının bulunmasıyla başlamaktadır. İlk yazı örneklerine, Sümerlerin “Uruk” kentinde rastlanmıştır. Bu sebeple de “Sümer yazısı” ya da “çivi yazısı” adı verilmektedir. Harfler ya da resimler, malzemenin üzerine özel bir yazı sistemi ile yazılmaktadır.

M.Ö. 1274 yılında eşitlik ilkesi ile yazılan en eski antlaşma özelliğine sahip Kadeş Antlaşması kil tableti, dönemin şartlarının gerekliliği sonucu, çivi yazısı ile Akadca olarak yazılmıştır (Res.4). Bu metinlerin bulunduğu kil tabletler, 1906 yılında Boğazköy’de yapılan kazılarda bulunmuştur. Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır Kralı II. Ramses arasında imzalanmış eşitlik ve dostluk antlaşması olduğu bilinmektedir.

Resim 4: Kadeş Antlaşması, Boğazköy (Hattuşa), Büyük Parça: 13,5x 16,5x 6 cm., İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Kaynak: URL 3

1274 yılında II. Ramses ve Muvattalli arasında Kadeş’te bir meydan muharebesi yapılmış ve Kadeş Barış Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşmaya göre II. Ramses savaştan öncesinde aldığı yerleri boşaltmış ve dolayısıyla Kadeş şehri Hititlere kalmıştır. Kadeş Barış Antlaşması esnasında orduda çıkan bir isyan sonucunda Muvattalli öldürülmüştür. Antlaşma onun yerine geçen III. Hattuşili tarafından M.Ö.1269 yılında imzalanmıştır (Sarı, 2017, s.50).

2000 yılında Kültepe kazılarında iki kil tablet olarak bir antlaşma metni bulunmuştur. Her ikisi de Asur ticaret kolonileri devrinin geç dönemine ait olup, her ikisinin de Anadolu ticaret hukukunun önemi açısından değerli iletiler olduğu düşünülmektedir. İlki Kaniş ve Asur arasında, diğer ise devrin büyük krallıklarından olan Hahnum ve Asur arasında yapılmıştır (Res.5). Her iki kil tabletin günümüze kadar ulaşabilmiş parçalarındaki yazılardan anlaşıldığı üzere, hem ticari hem hukuksal hem de sosyal ilişkiler açısından hak ve yükümlülüklerle ilgili çok önemli detaylar vermektedir. Bu kil tablet dört sütuna yazılmış olmasından ötürü, Kültepe’deki tek tablet olma özelliğine sahip olduğu bilinmektedir (Günbattı, 2017, s.133-136).

Resim 5: Hahnum ve Asur arasında Yapılmış Antlaşmanın Yazıldığı Kil Tabletın Ön ve Arka Yüzleri
Kaynak: Günbattı, 2017, s.135

Asur’lu tüccarlar Anadolu’ya Urfa, Diyarbakır, Maraş ve Adana üzerinden, kervanlarla geçerek gelmişlerdir. Ticaret yapmak amacıyla geldikleri Anadolu’da, kumaş, kereste, altın ve gümüş gibi malzemelerini alıp

sattığı bilinmektedir (Akurgal, 1990, s.46). Büyük bir kısmı Kayseri'nin 20 km. uzaklığındaki Kültepe ve Karahöyük buluntularındaki tabletlerden edinilen bilgilere göre, eski Kaniş, yani Asur Ticaret Kolonilerinin orta Anadolu'daki merkezinin burası olduğu anlaşılmaktadır (Sever, 1992, s.247). Bir asır önce "Kapadokya Tabletleri" olarak adlandırılan buluntular, Kayseri- Kültepe'yi kaynak olarak işaret etmiştir (Atıcı, 2014, s.238).

Resim 6: Çivi Yazılı Tabletler, Kültepe Eski Asur Tabletleri
Kaynak: Arzu Emel Altıncılıç Arşivi, Ankara Erimtan Müzesi

Asur Ticaret Kolonileri Çağı aynı zamanda Kayseri-Kültepe gibi çok önemli Hitit merkezi olduğu bilinmektedir. Döneme ait yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda tüccarların birbirlerine yazdıkları çivi yazılı tabletler ve bunların içerisine konulduğu mühürlü zarflara da rastlanmaktadır. Ayrıca yine Kültepe ve Boğazköy'de yalnızca tabletler değil, sayısız mühür buluntularına ulaşılmıştır. Daha çok yuvarlak formda üretilen kil den üretilmiş mühürlerin ortasında, kanatlı bir güneş kursu bulunmaktadır (Seramik Tanıtım Komitesi, 2003, s.32-34).

Resim 7: Çivi Yazılı ve Mühürlü Tablet, M.Ö. 3000, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Kaynak: Seramik Tanıtım Komitesi, 2003, s. 32

Çorum ili Ortaköy ilçesine 3 kilometre uzaklıkta yer alan, Şapınuva'dan çıkan, 20000-30000 kadar Hitit tableti, adı H. Günterbock tarafından belirlenen, 1945 yılında Ekrem Akurgal tarafından kazılan, 1973 yılından itibaren Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından devam ettirilip tamamlanan, Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Yalın yazı köyünde Maşat Höyük'te 200 kadar Hitit tableti çıkarılmıştır. Ayrıca Sivas yakınlarındaki Kuşaklı Höyükten de otuz-kırk kadar tablet çıkarılmıştır (Donbaz, 2001, s.21). Bu kil tabletlerin çıkarıldığı, Şapınuva, Maşat Höyük ve Kuşaklı Höyük'ten elde edilen kil tabletlerin, mektup niteliğinde talimatlar ve kehanet metinleri içerdiği bilinmektedir.

Hitit Yerleşimi	Eski Adı	İli	Tablet Sayısı
Boğazköy	Hattuša	Çorum	± 28.000
Ortaköy	Šapinuva	Çorum	± 4.000
Maşat Höyük	Tapikka	Amasya	116
Kuşaklı Höyük	Šarišša	Sivas	± 47
Kerkenes Dağı/ Taşlık Höyük	Zippalanda (?)	Yozgat	1
Tarsus	Tarša	İçel	1
Tel Açana	Alalah	Hatay	1
Alaca Höyük	Arinna	Çorum	1
İnandık	Hanhana	Çankırı	1
Yassıhöyük	-	Yozgat	1
Kayalıpınar	Šamuha (?)	Sivas	17
Oymağaç	Nerik (?)	Amasya	3

Resim 8: Anadolu'daki Hitit Yerleşim Yerleri ve Elde Edilen Tablet Sayıları **Kaynak:** Duran, 2010, s.39

Çivi yazısı kullanan bir diğer önemli uygarlık, başkenti Tuşpa olan ve günümüz Van ili sınırları içinde merkezileşmiş bir yönetim sistemine sahip Urartular, doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da varlık göstermişlerdir. Asur yazısını örnek alarak, Urartuca'dan birçok eser bırakmışlardır. Bunlar arasında, anıtsal olarak bıraktıkları eserler kil tabletlere göre daha fazlalık göstermektedir. Urartu dilinin çözümü az da olsa, Asurca-Urartuca yazılmış çift dilli eserler sayesinde olduğu bilinmektedir.

Babil ve Asur sanatından etkilenen Urartu sanatı hakkında başkent Tuşpa (Van), Altıntepe (Erzincan), Çavuştepe (Van), Patnos (Ağrı) ve Adilcevaz (Van)'da yapılan kazı ve bölge araştırmaları bilgi vermektedir (Altinkılıç, 2019, s.85).

Resim 9: Dünyanın En Eski Aşk Şiirinin Yazılı Olduğu Kil Tablet **Kaynak:** URL 4

Aynı zamanda kil tabletler, dünyanın bilinen eski aşk şiirine de örnek oluşturmaktadır (Res.9). Sümer dilinde yazılmış olan bu kil tabletin, çok az bir kısmı kırılmış ve Sümer kralı Shu- Sin (Suşin) için yazıldığı bilinmektedir.

Söz konusu tablet, 1889 yılında Bağdat'ın 150 km. uzağındaki bir Sümer şehri olan Nippur'da, Amerikalı Sümerolog Samuel Noel Kramer tarafından çevrilmiş, Muazzez İlmiye Çığ Türkçeye çevirmiştir. Tablet günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

3. KİL TABLETLER VE PLASTİK UNSURLAR

İlkel sanat içtepesinin doğayı taklit etmekle hiçbir ilişkisi yoktur ve ilkel sanat içtepesi, evrenin gösterdiği tablonun kaotik yapı ve belirsizlik içerisinde tek huzur olanağı olarak salt soyutlamayı ve içgüdüsel bir zorunlulukla geometrik soyutlamayı aramaktadır. Bu geometrik soyutlama dünya tablosunun gösterdiği bütün zamansızlık ve tesadüfi durumdan kurtulmanın yetkin ve insan için biricik dönüştürülebilir ifadesidir (Worringer, 1985, s.50). Bazin'e göre ise (2014:15); ilk tasvirlerdeki göz alıcı natüralizm, insanoğlunu diğer tüm canlılardan ayırt eden dünya ile özdeşleşme isteği ile açıklanabilmektedir

İlk insanların kendini ifade ediş çabalarının başında resimsel anlatım, simgeler ve daha sonra yazı ile evrimleştiği görülmektedir. Yaklaşık M.Ö. 3000'li yıllarda Sümerlilerin geliştirdiği yazı, başlangıçta kil tablet yüzeylerine belirli imlerin çizilmesiyle oluştuğu bilinmektedir. Bu imlerin, tarihteki olaylar ve mitolojik hikayelerin günümüze ve gelecek nesillere aktarımında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.

Yazının, temel plastik unsurlarından olan çizgi ile oluşturulduğunu söylenebilmektedir. Halihazırda üç farklı tipte yazı şekliinden oluşan Mezopotamya yazı sanatı, oldukça yalın, aza indirgenmiş, tanımlayıcı, vurgulu ve estetik değerlerin ağırlık kazandığı zengin bir ifade gücü ile yansıtmaktadır.

Ön Asya sanatının soyut sembolleri, geometrik düzenli çivi yazısının da oluşumunu bildirmektedir (Turani, 2003, s.79). Kil tabletler iki ve üç boyutlu yüzeylerde derinlik, hacim, ışık-gölge ile salt geometrik soyut plastik elemana dönüşmüş yazılardan oluşmaktadırlar. Her malzeme kendi öz yapısıyla ilişkili olarak formlara izin vermektedir. Geometrik formların yüzey olarak kullanıldığı kil tabletler de kil malzemenin izin verdiği ölçüde oluşturulmaktadırlar. Stylus'lar yardımı ile kil tabletlere yazılan çivi yazısı, tüm yüzeyi kaplamaktadır. Bu sayede tabletin bütününde ritmik bir yapı ve doğal bir doku oluşumu söz konusu olmaktadır. Bazı tabletlerde kişilere ait mühür basıldığı da görülmektedir. Mühür basılırken dikkat edilen husus, basılacak olan mührün sayısı değil, tabletin bütünsel dengesinin bozulmamaya çalışılmasıdır. Plastik unsurlar açısından bakıldığında, geometrik üçgen yazı şekli olan girintiler, imgeler en basit şekliyle nesnel ve biçimsel anlatımlardır. Tabletler, çoğu basit üçgen şekillerin yüzeylerde yer bulmasıyla oluşmaktadır.

Daha çok belge niteliğinde kullanılan yazının, plastik sanatların içerisine dahil olması 15.yy. başlarına dayandığı bilinmektedir. Rönesans akımının içinde yer alan sanatçı Jan Van Eyck yeni ve gelişmekte olan yağlıboya tekniğini kullanması ile tanınmaktadır. Özellikle "Arnolfi'nin Evlenmesi" adlı çalışması yazının görsel sanatlarda plastik bir eleman olarak kullanılmasının ilk örneğidir.

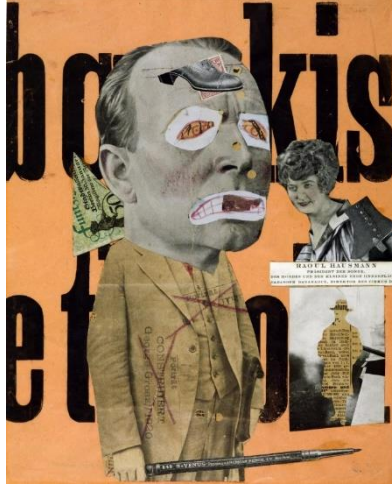
Resim 10: Jan Van Eyck, Arnolfi'nin Evlenmesi, 1434 **Kaynak:** URL 5

Resimde karşı duvarda dış bükey aynanın üzerinde "Johannes van Eyck fuit hic 1434" yazmaktadır. Latince olarak yazılmış yazının Türkçe olarak "Johannes van Eyck buradaydı" anlamına gelmektedir. Söz konusu tablo, ait olduğu döneme göre bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Yazının oluşma süreci irdelendiğinde kaligrafik unsurlarla simgesel olarak resmedildiği ve kişiye özgü bir özellik olduğu görülmektedir (Ketizmen, 2019, s.219). 20.yy.'a gelindiğinde yazının sadece edebiyat alanında

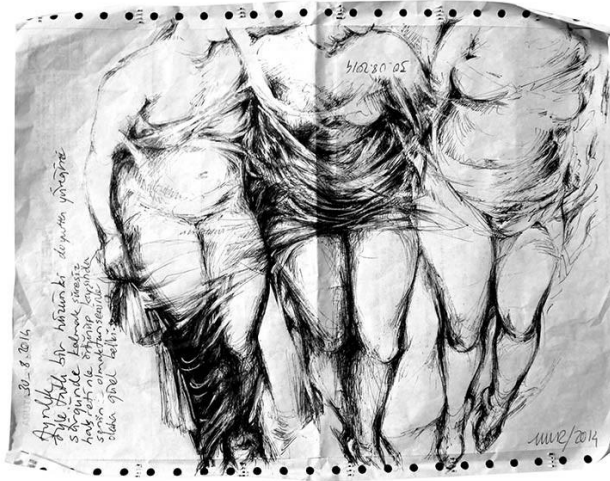
değil, bir biçim içerisinde düzenlenmiş olarak tanımlanabilen kaligramlar ile plastik sanatların içerisinde yer alan bir anlatım biçiminin görsel bir elemanı olarak kullanılmaktadır.

Özellikle ilk yarısında yer alan Kübizm ve Dadaizm sanat akımında yapılmış olan kolaj eserleri ile bir imge olarak izleyiciye aktarıldığı bilinmektedir. Yirminci yüzyılın diğer yarısında ve günümüz çağdaş sanatlarında yazı artık kavramsal çalışmalarda görsel ve dilsel bir ifade biçimi olarak sunulmaktadır. İlk örneklerin öncülüğünü Pablo Picasso, Georges Braque, John Heartfield ve Raoul Housmann gibi Kübist ve Dadaistlerin kolaj çalışmalarında gazete ve dergilerden parçalar halinde alınan yazılan resim yüzeyine dahil ettikleri eserler yer almaktadır (Res.12). Yazının net bir ifade biçiminin aksine okuma zorunluluğu olmayan parçalar alınmış salt sanat konstrüksiyonunu güçlendirmek için kullanıldığı da bilinmektedir.

Resim 12: Raoul Hausmann, Der Kunstkritiker, 1974 **Kaynak:** URL 6

Kübizm ve Dadaizm sanat akımlarında yer alan yazı bir ifade biçimi olarak kullanılırken, sürrealist sanatçı Rene Magritte ise dil ile imgelerin birbiri arasındaki bağı kopartmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. “Rüyaların Dili” ve “Bu bir Pipo Değildir” gibi eserlerinden de anlaşılacağı üzere bizim gerçeklik algılarını sınamaya yönelik eserler yaparak sorgulanmasına neden olduğu ile karşılaşılmaktadır. Çizgilerinin anlamlarını biçimleriyle eşleştirmeden, sözsöz dilin farklı ifade seçeneklerini kullanarak, yapıtlarına yansıtan günümüz sanatçılarından olan Nur Gökbulut, izleyicide görsel dilin yansıttığı ilk algıları oluşturmaktadır. Soyut sanatın önemli temsilcilerinden olan sanatçının, figürlü yapıtlarında nesnel gerçekliği göz önüne alarak, görsel estetik ve öznel içerikten oluşan çizgilerine eşlikçi olarak yazı kullanımı görülmektedir (Res.13).

Resim13: Nur Gökbulut, 2014 **Kaynak:** URL 7

Yukarıda da bahsedildiği üzere sanat yapıtlarında yazı kullanımı tarih öncesi çağlardan beri kullanılmaktadır. Her ne kadar üç boyutlu form yüzeylerdeki yazım amaçları farklı olsa da gerek dönemseller gerek ifade biçimleri olarak yazının varlığı hep bulunmaktadır.

20.yy.'ın başlarında sanatın disiplinler arasında olması yakın iletişiminden dolayı, seramiğin adeta bir tual gibi kullanımı, hızlı değişimi ve gelişimine yol açmıştır. Dönemin Avrupalı ressamı, özellikle de Picasso, çok sayıda üretim yaparak seramik sanatına katkıda bulunmuştur (Altınkılıç, 2019, s.11-12).

Kübizmin çığır açan öncüsü Pablo Picasso, Gerçeküstücülük, Neoklasizm ve Ekspresyonizme ölçüde etkileri bulunurken, yuvarlak form yapıtlı tasarım vazosu (Res.14), küresel gövde üzerinde yazılar bulundurmaktadır. Picasso, sanatı içerisinde hem geleneksel hem de modern tavrı barındırdığı bilinmektedir.

Resim 14: Pablo Picasso, Large Bird, 1953 **Kaynak:** URL 8

4. SONUÇ

Yazı, kültürel değerlerin kayıt altına alınabilmesi açısından çok önemli bir belge niteliğindedir. Önceki yaşam tarihimizden haberdar olabilmek amacıyla öğrenilecek bilgilerin depolandığı alanlardır. Hammaddesi kil olan tabletlerin, keşfedildiği günden beri, insanoğlunun birçok alanda çözüm üretme odaklı olarak kullandığı bir ifade aracı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, kil tabletlere yazılmış çivi yazısından hareketle, yazının tarihçesi, sanat eserlerinde kullanımı ve plastik sanatlar alanında temel unsurlara değinilmiştir.

Tarih sayfasının miladı olan yazıyı, Sümerler'in bulduğu bilinmektedir. Dünya medeniyeti açısından çok önemli bir adıma sebep olan Sümerler'in, tarih ve kültür bakımından önemli değerlere sahip birikimleri olduğu görülmektedir. Kültürel mirasın önemi, gelecek nesillere aktarım yolunun başarısıyla devam edeceği düşünülmektedir.

Yazının icadına alışveriş ihtiyacından doğan bir hesap yapma durumunun sebep olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda yazının oluşumu ve varlığı, alacak- verecek bağlantılarına ilaveten iş mektupları, çeşitli kayıt ve listeler, miras, mal- mülk satış, köle, mahkeme tutanakları ve aile hukuku ile ilgili belgeleri içerdiği bilinmektedir. Edebi ve dinsel metinleri, mektupları, sözleşmeleri, yasaları, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamla ilgili bilgileri içeren kil tabletler, eski toplumların uygarlıklarının tanınmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Yazının tarih öncesinde kil tabletlerden beri günümüz sanatında da tasarım öğesi olarak kullanılmasının önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu imkanlar ancak sanatçının özgün ve özgür olabilmesi durumuyla açıklanabilmektedir.

Sonuç olarak; buraya kadar ifade edilenlerden yola çıkılarak, yazının tarih öncesi dönemlerde kil tabletler ile günümüze kadar gelen ve günümüzde de sanat yapıtlarında varlığını gösteren bir ifade aracı olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda sanatın evrenselliği üzerinden yazının, varlığını farklı kültürler ile formlar/yüzeyler üzerinde sürdürmüş ve sürdürecektir olmasının değerli bir kültürel miras olduğu anlaşılmaktadır. Değişen kültür, devir, sosyal yapı veya gereksinim her ne olursa olsun, sanatçısının elinden çıkan yapıtta ifade etme isteğinin hep olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. (1990). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınevi.
- ALPASLAN, M. (2009). *Hititolojiye Giriş*. İstanbul: Graphis Matbaa.
- ALTINKILIÇ, A. E. (2018). Çağdaş Seramik Sanatında Alternatif Malzeme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29),2794-2803.
- ALTINKILIÇ, A. E. (2019). *Çağdaş Artistik Seramikte Alternatif Malzemeler ve Alternatif Yüzeylerde Resimsel Dokular*. Sanatta Yeterlik Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KATALOĞU. Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ni Koruma ve Yaşatma Derneği Yayını.
- ATICI, L. (2014). *The Secondary Products Revolution in Light of Textual Evidence from Kültepe-Kanesh, Central Turkey*. *Animal Secondary Products: Domestic Animal Exploitation in Prehistoric Europe, the Near East and the Far East*, 233-252.
- BAZIN, G. (2014). *Sanat Tarihi, Sanatın İlk Örneklerinden Günümüze*, (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- BULUT, Ş. (2018). Güncel sanatı (Kavramsal) Anlamaya Çalışmak. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 4 (1), 69-76.
- DONBAZ, V. (2001). Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıklarında Çiviyazısı. *P Kitap ve Sanat-dünya Sanatı Dergisi*, (21), 16- 25.
- DURAN, Y. (2010). *Boğazköy-Maşat Höyük- Ortaköy Çivi Yazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GAUR, A. (2001). *Yazının Tarih Öncesi*. P Kitap ve Sanat- Dünya Sanatı Dergisi, (21), 3-10
- GÖKBULUT, N. (2018). Günümüz Gençlerinin Yazılı ve Görsel İfade Durumları ve Gelecek Hayalleri. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Eğitim Araştırma Yazıları-I*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası.
- GÜNBATTI, C. (2017). *Kültepe- Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi.
- KETİZMEN, A. (2019). Kimlik Kartlarında İmza Tasarımının Önemi ve İmza Eğitimine İlişkin Görüşlerin İncelenmesi. *Türk eğitim Bilimleri Dergisi*, 17 (1), 213-235.
- LANDSBERGER, B. (1943). Sümerler, (Çev. Mevrure Osman Tosun). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 89- 96.
- KARASU, C. (2006). Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3), 45-66.
- KILIÇ, Y. (2009). Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Temmuz (4), 122- 151.
- MEMİŞ, E. (2009). *Eskiçağ'da Türkler*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- MÜLAYİM, S. (1984). Plastik Sanatlarda Anlatım Biçimleri ve Üslup. *Sanat Tarihi Dergisi*, 98-114.

- OKUMUŞ, H. (2017). Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları. *Journal of Awareness*, 2(3),1-14.
- ÖZBAY, M. (2005). Bilim ve Kültür aktarıcısı Olarak Yazı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 1(2), 67- 74.
- ÖZKAN, S. (2017). *Türkiye Müzelerinde Korunan Çivi Yazılı Tabletler*. Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan. (173- 192). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- ÖZKEÇECİ, İ. (2010). Orhun Abidelerinin Estetik ve Muhtevasının Önemi. Hacettepe Üniversitesi III. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2. Cilt 653- 668.
- SARI, İ. (2017). *Anadolu Medeniyetleri-Mezopotamya Medeniyetleri*. Antalya: Nokta E-Book Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?id=tkFEDwAAQBAJ&pg=PA51&lpg=PA51&dq=ankara+anadolu+medeniyetleri+müzesi+kil+tablet&source=bl&ots=j0-xQp_QLU&sig=ACfU3U2jhiOSDWv5uxJZA4zXGOc5ygmF6g&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiC85iDt_XoAhVnXRUIHXOtA0Q4FBD0ATAAegQICxAB#v=onepage&q&f=false
- SEVER, H. (1992). *Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi*. DTCF Dergisi, XXXV/2'den ayrı basım, s:247- 256.
- TURANİ, A. (2003). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SERAMİK TANITIM KOMİTESİ. (2003). *Türkiye'de Seramik: Toprakla Ateşin Öyküsü*, İstanbul: Grup 7 İletişim Hizmetleri.
- WORRINGER, W. (1985). *Soyutlama ve Özdeşleşim*, (Çev. İsmail Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- URL 1 <https://kavrakoglu.com/kutuphane-gelenegi-2-mezopotamya-2-asur> 24.07.2019
- URL 2 https://cuneiform.neocities.org/CWT/howtowritecuneiform_TR.html 03.03.2020
- URL 3 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kadeş_Antlaşması.jpg 15.07.2019
- URL 4 <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/duyanin-ilk-ask-siiri-nerede> 06.04.2020
- URL 5 <https://www.tarihli-sanat.com/jan-van-eyck-arnolfini-nin-evlenmesi/> 04.04.2020
- URL 6 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hausmann-the-art-critic-t01918> 13.05.2020
- URL 7 <https://www.ankarakultursanat.com/nur-gokbulut-inme-nu-zul-resim-sergisi-1513280648> 12.04.2020
- URL 8 <https://www.masterworksfineart.com/artists/pablo-picasso/ceramic/large-bird-1953/id/W-6431> 04.04.2020